

**SATU KAJIAN TENTANG REKA CORAK PERMUKAAN KAIN
BATIK SARUNG TRADISIONAL
DI NEGERI KELANTAN**

oleh

NAWWAL BINTI ABDUL KADIR

Tesis diserahkan untuk memenuhi
keperluan bagi Ijazah Sarjana Sastera

Pusat Pengajian Seni
Universiti Sains Malaysia
Pulau Pinang

OGOS 2003

PENGHARGAAN

Pertama sekali pengkaji ingin merakamkan ucapan terima kasih yang tidak terhingga buat penyelia utama dan penyelia bersama Prof. Madya Dr. Mohd. Najib Ahmad Dawa dan Prof. Madya Dr. Zakaria Ali atas bimbingan, pandangan dan perkongsian ilmu sehingga kajian ini siap sepenuhnya, juga tidak dilupa buat semua pensyarah serta kakitangan di Pusat Pengajian Seni, USM.

Ucapan terima kasih dan sekalung budi ini juga ditujukan kepada Ketua Pengarah PKKM, Pengarah dan kakitangan PKKM cawangan Kelantan, Sabah serta Selangor; Pengerusi Koperasi Pembatik Kelantan, Pengarah dan kakitangan Muzium dan Arkib Negara, Pengarah dan kakitangan Muzium Negeri serta Muzium Kraftangan Kelantan, Muzium Tekstil Kuala Lumpur dan Pengurus Pembangunan Usahawan, Perbadanan Kemajuan Iktisad Negeri Kelantan.

Pengkaji juga, ingin merakamkan penghargaan atas bantuan dan sokongan yang bukan sedikit telah dihulurkan oleh Kurator dan kakitangan Muzium Tekstil Jakarta, Balai Penelitian Batik YogYakarta dan Dewan Kesenian Jakarta di Taman Ismail Marzuki (TIM) Jakarta, Indonesia; tidak dilupakan dedikasi ini ditujukan buat semua Ketua Pengarah dan kakitangan bahagian maklumat dari perpustakaan USM, UKM, UM dan

UiTM atas pelbagai maklumat, idea serta pertolongan sewaktu kajian ini dijalankan.

Ucapan terima kasih ini juga ditujukan untuk mereka atas pemberian maklumat yang berharga meliputi segala bentuk kerjasama di bengkel-bengkel batik seperti maklumat peralatan, teknik, tunjuk ajar membuat blok serta membatik, fungsi dan falsafah yang terkandung dalam bidang membatik ini. Mereka yang dimaksudkan itu En. Aziz bin Awang, En. Hashim bin Awang, En. Khalid bin Ismail, En. Kamarulzaman Mohd. Salleh, En. Mohamad Johny bin Omar, En. Mohd. Ariffin bin Mohd. Amin, En. Mohd. Daud bin Ahmad Fuat, En. Mohd. Yusuff Dahlan, En. Mustaffa bin Yahya, En. Nik Mohd. Noor bin Nik Abdul Rahman, En. Nordin bin Ismail, En. Sopandi, En. Ridzuan bin Shaari, En. R. Tukiran Effendy, Pn. Azah Aziz, Pn. Zalina, Prof. Madya Dr. Siti Zainon Ismail dan En. Shahnagra. Kepada Pn. Siti Noor, Cik Majemin dan Cik Mariamah terima kasih daun keladi kerana sudi meluangkan masa untuk memperbetul kesalahan bahasa pada tesis ini.

Ingatan tulus ikhlas diucapkan kepada rakan-rakan Ijazah Tinggi di USM, UPM, UKM, UM, UPSI, UNIMAS dan UiTM serta orang perseorangan di Kelantan dan Terengganu atas bantuan pengumpulan maklumat secara langsung dan tidak langsung dalam melengkapkan kajian ini.

Teristimewa buat ayahanda dan bonda Abdul Kadir bin Haji Abdul Hamid dan Hajjah Siti Hawa binti Haji Zakaria atas doa restu, sokongan dan perhatian yang tidak berbelah bagi kepada pengkaji dalam proses mencari ilmu untuk dunia dan akhirat, juga tidak ketinggalan buat semua ahli keluarga tersayang yang turut memberikan sokongan moral sehingga selesai kajian ini.

Akhir sekali buat arwah Tok, Hajjah Asma binti Arshad dan Tok Wan, Haji Abdul Hamid bin Yaakob yang tercinta kerana tidak sempat menyaksikan setiap kejayaan yang diraih pengkaji pada usia dewasa, doa dan perangsang sewaktu hayat akan sentiasa kental terpahat di jiwa. Imbauan sewaktu kita hidup bertiga di bawah satu bumbung merupakan saat yang paling indah dan masih segar di ingatan hingga ke saat ini. Amin.

SENARAI KANDUNGAN

PENGHARGAAN
SENARAI KANDUNGAN
ABSTRAK

TAJUK

HALAMAN

BAB SATU PENDAHULUAN

1.1	Latar belakang Kajian.....	1
1.2	Jenis-jenis Serat Kain.....	3
1.2.1	Serat Alam.....	3
1.2.2	Serat Buatan (Kimia atau Sintetik)	3
1.3	Corak Permukaan Kain.....	7
1.3.1	Corak Struktur.....	8
1.3.1.1	Corak Polos.....	9
1.3.1.2	Corak Jalur.....	9
1.3.1.3	Corak Petak.....	11
1.3.1.4	Corak Plaid.....	12
1.3.1.5	Corak Zig-Zag.....	12
1.3.1.6	Corak Bayang-bayang.....	13
1.3.2	Corak Permukaan.....	14
1.3.2.1	Cetak Timbul (<i>Embossing</i>).....	14
1.3.2.2	Corak Plise (<i>Plisse</i>).....	15
1.3.2.3	Stail Bakar (<i>Burnt-out Style</i>).....	15
1.3.2.4	Pengkarotan (<i>Carrotting</i>).....	16
1.3.2.5	Tekstur Benang (<i>Textured Yarn</i>).....	16
1.3.2.6	Merse Benang (<i>Mercerized Yarn</i>).....	17
1.3.2.7	Licau (<i>Glaze</i>).....	17
1.3.2.8	Sulaman (<i>Embroidery</i>).....	18
1.3.2.9	Mencetak (<i>Printing</i>).....	18
1.3.2.10	Batik.....	19

1.4	Objektif Kajian.....	23
1.5	Skop Kajian.....	25
1.6	Kepentingan Kajian.....	26
1.6.1	Tinjauan Kajian Terdahulu.....	29
1.7	Kerangka Teori.....	33
1.8	Organisasi Kajian.....	38

BAB DUA KAEDAH PENYELIDIKAN

2.1	Pengenalan.....	42
2.2	Kaedah Kajian.....	44
2.2.1	Penyelidikan Kepustakaan.....	44
2.2.2	Lawatan Lapangan dan Pemerhatian.....	46
2.2.3	Temu Bual.....	51
2.2.4	Penglibatan.....	56
2.3	Justifikasi Pemilihan Kaedah Perancangan Berdasarkan Budaya di Lokasi Kajian di Daerah Kota Bharu.....	59
2.4	Kesimpulan.....	61

BAB TIGA TERMINOLOGI DAN REKA CORAK BATIK SARUNG

3.1	Pengenalan.....	62
3.2	Definisi Terminologi Batik.....	63

3.3	Definisi Reka Corak Batik Sarung	71
3.4	Kesimpulan.....	76

BAB EMPAT

TEKNIK DAN PROSES REKA CORAK

4.1	Pengenalan.....	77
4.2	Teknik Mambatik Menggunakan Pelbagai Blok.....	80
4.2.1	Blok Bungkis.....	81
4.2.2	Blok Kayu.....	84
4.2.3	Blok Logam (zink dan tembaga).....	102
4.2.3.1	<i>Blok Zink atau Tin</i>	103
4.2.3.2	<i>Blok Tembaga</i>	106
4.2.3.3	<i>Sub Kepakaran</i>	107
	(a) <i>Tukang Blok</i>	108
	(b) <i>Penyediaan Corak</i>	111
	(c) <i>Penyambungan Corak</i>	114
	(d) <i>Kekemasan</i>	117
	(e) <i>Tukang Terap</i>	131
	(f) <i>Tukang Warna</i>	144
4.2.4	Blok Sutera Saring (skrin pencetakan).....	148
4.3	Kesimpulan.....	166

BAB LIMA

REKA CORAK PERMUKAAN KAIN BATIK SARUNG

5.1	Pengenalan.....	168
5.2	Struktur Kain Batik Sarung.....	169
5.2.1	Kepala Kain.....	175
5.2.2	Tubuh atau Badan Kain.....	178

5.2.2	Pengapit Kain.....	179
5.3	Reka Corak Permukaan Kain Batik Sarung.....	181
5.3.1	Pemilihan Corak.....	182
5.3.1.1	<i>Corak Organik</i>	187
	(a) <i>Corak Neutral</i>	191
	i- <i>Corak Flora</i>	191
	ii- <i>Corak Fauna</i>	196
5.3.1.2	<i>Corak Stailisasi</i>	200
5.3.3.4	<i>Corak Geometri</i>	202
5.3.2	Susunan Corak.....	208
5.3.2.1	<i>Susunan Asas</i>	210
5.3.2.2	<i>Susunan Pelengkap</i>	212
	a- <i>Pola Ulangan</i>	212
	i- <i>Ulang Batu Bata</i>	213
	ii- <i>Ulang Serong</i>	214
	b- <i>Ulang Sejajar</i>	215
	c- <i>Ulang Tapak Catur</i>	216
	d- <i>Susunan Pola</i>	217
5.4	Pewarnaan.....	219
5.4.1	Pewarnaan Batik Sarung.....	222
5.6	Kesimpulan.....	227

BAB ENAM

ANALISIS REKA CORAK PERMUKAAN BATIK SARUNG

6.1	Pengenalan.....	228
6.2	Teknologi Mempengaruhi Reka Corak.....	229
6.3	Susunan Reka Corak Permukaan Kain.....	231
6.3.1	Reka Corak Kepala Kain.....	237
6.3.2	Reka Corak Tubuh Kain.....	252

6.3.3	Reka Corak Pengapit Kain	274
6.3.3.1	<i>Pengapit Kepala Kain</i>	275
6.3.3.2	<i>Pengapit Tepi Kain</i>	280
6.3.4	Reka Corak Tali Air	285
6.3.5	Reka Corak Tepi Gigi	289
6.4	Kesimpulan	290

BAB TUJUH RUMUSAN

7.1	Pengenalan	293
7.2	Hasil Dapatan Kajian	294
7.2.1	Terminologi Batik	294
7.2.1.1	<i>Ciri-ciri Kain Batik Sarung Di Daerah Kota Bharu</i>	297
7.2.2	Perubahan Teknik Dan Proses Membuat Batik Sarung	299
7.2.3	Perubahan Ke Atas Reka Corak, Reka Letak Corak, Serta Bahan Yang Digunakan Dalam Membuat Batik Sarung	301
7.2.3.1	<i>Perubahan Reka Corak</i>	301
7.2.3.2	<i>Perubahan Reka Letak Corak</i>	303
7.2.3.3	<i>Perubahan Bahan</i>	306
7.2.4	Perbezaan Rekaan Corak Batik Sarung	310
7.2.5	Pewarnaan Kain Batik Sarung	314
7.2.6	Kualiti Pembuatan	334

SENARAI GAMBAR

TAJUK

HALAMAN

BAB SATU PENDAHULUAN

1.1	Corak Polos.....	9
1.2	Corak Jalur Mendatar.....	10
1.3	Corak Jalur Menegak.....	10
1.4	Corak Jalur Miring.....	10
1.5	Corak Jalur Teratur.....	10
1.6	Corak Jalur Tidak Teratur.....	10
1.7	Corak Kotak Teratur.....	11
1.8	Corak Kotak Tidak Teratur.....	11
1.9	Corak Kotak Dibentuk Oleh Garis Benang.....	11
1.10	Corak Plaid.....	12
1.11	Corak Zig-Zag.....	12
1.12	Corak Bayan-bayang.....	13
1.13	Corak Cetak Timbul.....	14
1.14	Corak Stail Bakar	15
1.15	Corak Pengkarotan.....	16
1.16	Corak Tekstur Benang.....	17
1.17	Corak Sulaman.....	18

1.18	Corak Cetakan..	18
------	-----------------------	----

BAB DUA

KAEDAH PENYELIDIKAN

BAB TIGA

TERMINOLOGI DAN REKA CORAK BATIK SARUNG

BAB EMPAT

TEKNIK DAN PROSES REKA CORAK

4.1	Blok Bungkis.....	82
4.2	Blok Kayu.....	85
4.3	Imej Ukiran Timbul Pada Permukaan Blok Kayu.....	87
4.4	Contoh Blok Kayu Yang Berulang Imej.....	91
4.5	Blok Bahagian Badan Kain	93
4.6	Blok Bahagian Tepi Gigi Dan Kapit Kain.....	93
4.7	Blok Bahagian Kepala Kain.....	93
4.8	Blok Zink Atau Tin.....	104
4.9	Blok Tembaga.....	107
4.10	Teknik Memasang Rakit Besar Dan Pemegang.....	117
4.11	Mengikir Blok Menggunakan Mesin Empelas.....	118
4.12	Teknik Mengikir Blok Logam Dengan Cairan Rosin Berada Di Ruangan Corak.....	119
4.13	Blok Sarang Untuk Badan Kain.....	123

4.14	Blok Sarang Untuk Kepala Kain.....	124
4.15	Blok Sarang Untuk Pengapit Kepala Kain.....	125
4.16	Blok Sarang Untuk Pengapit Tepi Kain.....	125
4.17	Meja Terapan Menggunakan <i>Sponge</i>	140
4.18	Contengan Warna Pada Corak.....	145
4.19	Menutup Corak Yang Siap Diwarnakan Menggunakan Lilin.....	146
4.20	Menutup Corak Dan Menerap Corak Pada Badan Kain.....	147
4.21	Mencetak Menggunakan Blok Sutera Saring.....	159
4.22	Peralatan Pendedahan Cahaya <i>Lithofilem</i>	162
4.23	Peralatan Untuk Meregang Kain.....	163
4.24	Mesin Naumatik.....	165
4.25	Mesin Naumatik Berkemampuan Menghasilkan Produktiviti Yang Tinggi.....	165

BAB LIMA

REKA CORAK PERMUKAAN KAIN BATIK SARUNG

5.1	Gambar Sebenar Kain Batik Sarung.....	173
5.2	Kepala Kain Bercorak Flora.....	176
5.3	Kepala Kain Bercorak Pucuk Rebung	177
5.4	Reka Corak Pada Tubuh Kain.....	179
5.5	Reka Corak Pada Pengapit Kain Dan Tali Air.....	180
5.6	Corak Ukiran Kayu.....	183
5.7	Corak Permukaan Kain.....	183

5.8	Kesatuan Susunan Corak Dengan Corak Dilaga-lagakan.....	185
5.9	Daun Sireh Dan Bunga Raya Putih.....	188
5.10	Corak Menggunakan Gabungan Keseluruhan Corak Fauna.....	193
5.11	Corak Menggunakan Gabungan Unsur-unsur Corak Flora Dan Geometri.....	195
5.12	Corak Variasi Bentuk-bentuk Serupa.....	196
5.13	Corak Fauna.....	197
5.14	Corak Dibentuk Menggunakan Simbol Binatang.....	200
5.15	Corak Stailisasi.....	202
5.16	Corak Geometri.....	205
5.17	Corak Hasil Klasifikasi Oleh PKKM.....	206-207
5.18	Reka Corak Pada Permukaan Kain Sarung Menggunakan Blok Kayu.....	210
5.19	Mengecap Dengan Menggunakan Blok Corak Menyerong.....	215

BAB ENAM

ANALISIS REKA CORAK PERMUKAAN KAIN BATIK SARUNG

6.1	Kepala Kain/Blok Bungkis Susunan Ulang Tapak Catur.....	238
6.2	Kepala Kain/Blok Kayu Cara Susunan Corak Yang Ringkas.....	241
6.3	Kepala Kain /Blok Kayu Reka Corak Binatang Dan Tumbuh-tumbuhan.....	243
6.4	Kepala Kain/Batik <i>Discharge</i> Reka Corak Sepohon Pokok Tanpa Bunga Dengan Dasar Kain Berwarna Merah.....	245

6.5	Kepala Kain/Batik <i>Discharge</i> Reka Corak Sepohon Pokok Tanpa Bunga dengan Dasar Kain Berwarna Putih.....	246
6.6	Kepala Kain /Blok Logam Corak Rintik-rintik dengan Kehalusan Corak.....	248
6.7	Kepala Kain/Blok Logam Reka Corak Sepohon Pokok Yang Lengkap.....	249
6.8	Kepala Kain/Blok Logam Reka Corak Sepohon Pokok Yang Lengkap Dan Bunga Disusun Secara Tunggal.....	249
6.9	Kepala Kain/Blok Logam Reka Corak Pucuk Rebung.....	250
6.10	Kepala Kain/Blok Logam Penambahan Imej Pucuk Rebung	250
6.11	Kepala Kain/Blok Kayu Reka Corak Sepohon Pokok Yang Ringkas.....	255
6.12	Tubuh Kain/Blok Kayu Reka Corak Sepohon Pokok Secara Tunggal.....	256
6.13	Tubuh Kain/Blok Kayu Reka Corak Dihiasi Objek Utama Dan Isi-isian.....	257
6.14	Tubuh Kain/Batik <i>Discharge</i> Reka Corak Bunga Disusun Mengikut Kedudukan Pada Objek Sepohon Pokok.....	259
6.15	Tubuh Kain/Batik <i>Discharge</i> Reka Corak Sepohon Pokok Tanpa Bunga.....	260
6.16	Tubuh Kain/Blok Logam Reka Corak Penuh Dihiasi Corak Kulit Siput.....	262
6.17	Tubuh Kain/Blok Logam Reka Corak Penuh Dihiasi Mega Mendung.....	263

6.18	Tubuh Kaib/Blok Logam Reka Corak Penuh Dihiasi Gabungan Unsur-unsur Flora Dan Geometri.....	264
6.19	Tubuh Kain/Blok Logam Reka Corak Penuh Dihiasi Corak Bunga Orkid Dan Geometri.....	265
6.20	Tubuh Kain/Blok Logam Reka Corak Penuh Dihiasi Sekaki Kipas	267
6.21	Tubuh Kain/Blok Logam Reka Corak Sepohon Pokok.....	268
6.22	Tubuh Kain/Blok Logam Reka Corak Penuh Dihiasi Corak Bunga Mawar Dan Geometri.....	269
6.23	Tubuh Kain Reka Corak Dihiasi Gabungan Teknik Pembuatan Menggunakan Blok Logam Dan Canting.....	271
6.24	Tubuh Kain/Blok Sutera Saring Reka Corak Penuh Dihiasi Susunan Flora.....	272
6.25	Tubuh Kain/Blok Sutera Saring Reka Corak Flora Dihiasi Corak Geometri Pada Latar Kain.....	273
6.26	Tubuh Kain/Blok Sutera Saring Reka Corak Flora, Fauna Dan Geometri.....	274
6.27	Pengapit Kepala Kain/Blok Kayu RekaCorak Flora Dan Geometri.....	276
6.28	Pengapit Kepala Kain/Blok Kayu Reka Corak Flora.....	277
6.29	Pengapit Kepala Kain/Batik <i>Discharge</i> Reka Corak Flora.....	277
6.30	Pengapit Kepala Kain/Blok Logam Reka Corak Flora Dan Geometri.....	278

6.31	Pengapit Kepala Kain/Blok Logam Reka Corak Flora.....	278
6.32	Pengapit Kepala Kain/Blok Logam Reka Corak Flora Dan Geometri.....	279
6.33	Pengapit Kepala Kain/Blok Sutera Saring Reka Corak Flora Dan Geometri.....	279
6.34	Pengapit Tepi Kain/Blok Kayu Reka Corak Flora.....	280
6.35	Pengapit Tepi Kain/Blok Kayu Reka Corak Dihiasi Dengan Corak Bunga.....	281
6.36	Pengapit Tepi Kain/Blok Kayu Reka Corak Dihiasi Dengan Corak Bunga.....	281
6.37	Pengapit Tepi Kain/Blok Kayu Reka Corak Flora Dan Geometri.....	282
6.38	Pengapit Tepi Kain/Teknik <i>Discharge</i> Reka Corak Flora.....	282
6.39	Pengapit Kepala Kain/Blok Logam Reka Corak Flora.....	283
6.40	Pengapit Kepala Kain/Blok Logam Reka Corak Flora.....	283
6.41	Pengapit Kepala Kain/Blok Logam Reka Corak Flora.....	284
6.42	Pengapit Kepala Kain/Blok Logam Reka Corak Flora.....	284
6.43	Pengapit Tepi Kain/Blok Sutera Saring Reka Corak Flora Dan Geometri.....	285
6.44	Tali Air/Blok Logam Reka Corak Geometri.....	286
6.45	Tali Air/Blok Logam Reka Corak Flora Dan Geometri.....	286

6.46	Tali Air/Blok Logam Reka Corak Geometri.....	287
6.47	Tali Air/Blok Logam Reka Corak Geometri.....	287
6.48	Tali Air/Blok Logam Reka Corak Flora.....	288
6.49	Tali Air/Blok logam Reka Corak Geometri.....	288
6.50	Tali Air/Blok Logam Reka Corak Geometri.....	289
6.51	Tepi Gigi Kain Reka Corak Bergaris Menegak Atau Gigi Yu.....	290

BAB TUJUH RUMUSAN

7.1	Sehelai Batik Sarung Dengan Warna Panas.....	330
-----	--	-----

SENARAI ILUSTRASI

TAJUK

HALAMAN

BAB SATU PENDAHULUAN

BAB DUA KAEDAH PENYELIDIKAN

BAB TIGA TERMINOLOGI DAN REKA CORAK BATIK SARUNG

BAB EMPAT TEKNIK DAN PROSES REKA CORAK

4.1	Peralatan Mengukir Kayu.....	88
4.2	Corak Ditekap Pada Permukaan Kayu.....	90
4.3	Penyediaan Tempat Batik Menggunakan Blok Kayu.....	98
4.4	Peralatan Membuat Blok.....	110
4.5	Kedudukan Corak Pada Permukaan Kayu.....	111
4.6	Membentuk Kepingan Logam.....	113
4.7	Corak DiPaku Atas Permukaan Kayu.....	114
4.8	Corak Asal Sebelum Dijadikan Blok Penutup.....	127
4.9	Saiz Corak Untuk Blok Penutup Yang Siap Dikecilkan.....	128
4.10	Kaedah Mengokok Batang Pisang.....	133
4.11	Merendam Kelopak Batang Pisang Ke Dalam Larutan Air Garam.....	135

4.12	Meja Terapan Menggunakan Kelopak Batang Pisang.....	137
4.13	Penyediaan Meja Terapan Menggunakan <i>Sponge</i>	139
4.14	Mencetak Corak Asas Pada Permukaan Kain Putih.....	144
4.15	Peralatan Membuat Blok Sutera Saring.....	150
4.16	Membuat Corak Menggunakan Kelongsong Stensil (<i>Cooper V</i> Atau <i>Funnel Pen</i>).....	152
4.17	Proses Penyediaan Blok Sutera Saring.....	156
4.18	Skrin Mencetak Menggunakan <i>Sguegee</i>	157

BAB LIMA

REKA CORAK PERMUKAAN KAIN BAIK SARUNG

5.1	Bentuk Fauna.....	197
5.2	Contoh Corak dari Bahagian Anggota Haiwan Dalam Bentuk Abstrak.....	198
5.3	Corak Stailisasi.....	202
5.4	Bentuk-bentuk Bermotifkan Hidupan Laut iaitu Siput, Sisik Ikan Dan Insang Ikan.....	204

BAB ENAM

ANALISIS REKA CORAK PERMUKAAN KAIN BATIK SARUNG

6.1	Kepala Kain/Blok Bungkis Susunan Ulang Tapak Catur.....	238
6.2	Kepala Kain/Blok Bungkis Permukaan Ditinggalkan Kosong.....	239
6.3	Tubuh Kain/Blok Bungkis Reka Corak Bunga Disusun Secara Tunggal.....	253
6.4	Bentuk Fauna.....	265

6.5	Pengapit Kepala Kain/Blok Bungkis Reka Corak Bunga Disusun Secara Tunggal.....	276
-----	---	-----

BAB TUJUH RUMUSAN

7.1	Contoh Reka Corak Terawal Pada Permukaan Kain Batik Sarung.....	304
7.2	Contoh Reka Corak Peringkat Kedua Pada Permukaan Kain Batik Sarung.....	304
7.3	Contoh Reka Corak Utama Pada Rekaan Blok Logam.....	337
7.4	Contoh Penambahan Reka Corak Pada Blok Logam.....	338
7.5	Contoh Reka Corak Yang Lengkap Pada Blok.....	339

SENARAI ILUSTRASI DAN GAMBAR

TAJUK

HALAMAN

**BAB SATU
PENDAHULUAN**

**BAB DUA
KAEDAH PENYELIDIKAN**

**BAB TIGA
TERMINOLOGI DAN REKA CORAK BATIK SARUNG**

**BAB EMPAT
TEKNIK DAN PROSES REKA CORAK**

- 4.1 Proses Cantuman Corak.....115
- 4.2 Rupa permukaan Blok Penutup.....130
- 4.3 Proses Membuat Corak Pada Permukaan Negatif Filem.....154

**BAB LIMA
REKA CORAK PERMUKAAN KAIN BATIK SARUNG**

**BAB ENAM
ANALISIS REKA CORAK PERMUKAAN KAIN BATIK SARUNG**

**BAB TUJUH
RUMUSAN**

SENARAI JADUAL

TAJUK

HALAMAN

BAB SATU PENDAHULUAN

- 1.1 Jenis Dan Kategori Kain Berdasarkan Bahan
Dan Teknik Pembuatan.....6

BAB DUA KAEDAH KAJIAN

BAB TIGA TERMINOLOGI DAN REKA CORAK BATIK SARUNG

BAB EMPAT TEKNIK DAN PROSES REKA CORAK

BAB LIMA REKA CORAK PERMUKAAN KAIN BATIK SARUNG

- 5.1 Gambar dan Bentuk Corak Berdasarkan Sepohon Pokok..... 192
- 5.2 Klasifikasi Kombinasi Warna Mengikut Kesukaan Pengguna.....223

BAB ENAM ANALISIS REKA CORAK PERMUKAAN KAIN BATIK SARUNG

BAB TUJUH RUMUSAN

7.1	Klasifikasi Penjenisan Dan Pewarnaan Batik Sarung.....	317
7.2	Resepi Pewarnaan Batik Sarung.....	332
7.3	Nama-nama Bahan Pewarnaan Napthol Dan Garam Warna.....	333

SENARAI RAJAH

TAJUK

HALAMAN

BAB SATU
PENDAHULUAN

BAB DUA
KAEDAH PENYELIDIKAN

BAB TIGA
TERMINOLOGI DAN REKA CORAK BATIK SARUNG

BAB EMPAT
TEKNIK DAN PROSES REKA CORAK

BAB LIMA
REKA CORAK PERMUKAAN KAIN BATIK SARUNG

5.1	Sub Struktur Kain Batik Sarung.....	172
5.2	Susunan Corak Ulang Batu Bata.....	213
5.3	Susunan Corak Ulang Serong.....	214
5.4	Susunan Corak Ulang Sejajar.....	215
5.5	Susunan Corak Ulang Tapak Catur.....	216
5.6	Susunan Pola.. ..	218

BAB ENAM
ANALISIS REKA CORAK PERMUKAAN KAIN BATIK SARUNG

BAB 7
RUMUSAN

7.1	Proses-proses Perubahan Bahan Membuat Blok Batik.....	306
-----	---	-----

ABSTRAK

Reka corak kain batik sarung di Malaysia bukan merupakan satu ciptaan baru, malahan banyak persamaan dengan negara Indonesia, Thailand dan Brunei Darussalam. Persamaan ini dapat dilihat pada susunan struktur pada permukaan kain batik sarung. Walau pun perubahan terhadap teknik dan rekaan corak sentiasa dilakukan namun perubahan yang berlaku terhadap corak itu sahaja tanpa melibatkan sub struktur pada permukaan kain.

Oleh itu, kajian ini adalah untuk melihat corak, reka letak corak, bahan yang digunakan, peranan warna dan teknik yang dipilih dalam pembuatan batik sarung kerana, proses membatik memerlukan peralatan yang lengkap dan perlu mempunyai kemahiran yang khusus. Kajian ini dilakukan di daerah Kota Bharu, Kelantan Darulnaim dengan memfokuskan pemerhatian pada reka corak permukaan kain. Fokus kajian ini dilakukan pada rekaan corak di antara tahun 1911 hingga 1998, kerana antara tahun ini bermula perkembangan industri batik sarung di Malaysia, khusus di daerah Kota Bharu, Kelantan Darulnaim.

Tempoh masa antara tahun 1911 hingga 1998 ini juga, mempunyai kemudahan untuk mengumpul maklumat seperti senarai bahan, kesahihan maklumat daripada orang perseorangan dan memudahkan aktiviti

pemerhatian, penelitian serta penglibatan pengkaji. Kepentingan kajian ini ialah tajuk ini belum dilakukan secara ilmiah, khusus dalam bentuk desertasi oleh mana-mana pengkaji di Malaysia. Selain itu, kajian ini juga turut meneliti sama ada terdapat persamaan reka corak yang wujud dengan batik keluaran negara Indonesia. Justeru, kajian ini menggunakan pendekatan teori yang berkaitan dengan peranan teknologi untuk melihat perubahan reka corak pada permukaan kain batik sarung.

Kajian ini memfokuskan pada terminologi batik dan reka corak, pemilihan dan kedudukan corak pada bahagian struktur meliputi keseluruhan permukaan kain serta peranan warna. Selain itu, kajian ini turut menganalisis reka corak permukaan kain batik sarung berpandukan sub struktur hasil daripada penggunaan pelbagai peralatan membatik. Peralatan yang dimaksudkan itu ialah penggunaan blok bungkis, blok kayu, blok logam dan blok sutera saring.

Justeru, hasil dapatan kajian telah membuktikan kedudukan susunan sub struktur, reka corak, pemilihan corak, reka letak corak dan susunan corak pada permukaan kain batik sarung tradisional tidak berubah walaupun penggunaan alatan dan proses pembuatan membatik berubah mengikut perkembangan teknologi semasa.

ABSTRACT

A study about the surface designs of traditional Batik Sarung in Kelantan

Malaysian designs on 'batik sarung' are not new, in fact, there are similarities between Malaysian design and those from Indonesia, Thailand and Brunei Darussalam. These similarities can be seen on the batik structural arrangements. Even though the techniques and designs changed constantly, it was limited to the designs and not to its sub structures.

Therefore the purpose of this research is to evaluate the designs, materials, colours and the techniques used in the 'batik sarung' process that requires proper tools and special skills. The study was done in Kota Bharu, Kelantan Darulnaim with specification on surface designs. It emphasize on designs created between 1911 to 1998, the flourished period for batik industry especially in Kota Bharu.

Informations such as the list of materials and the validity of individual information was easily gather during this period. Until now, there is no proper study on this subject or any dissertation by researcher in Malaysia. That is why the study is important. Furthermore, the study also concern on the

similarities of the designs compared to Indonesia. Theoritically, the study uses technological approach in the transformation of 'batik sarung'.

In short, it included 'batik' terminology, pattern, arrangements and colour organization. It also analyzed the patterns according to its substructures that come from 'batik' tools such as steel block and wood block.

In conclusion, eventhough the process and technics were changed through out time, the structures, patterns and arrangements of the 'batik' surfaces have never differ.

BAB SATU

PENDAHULUAN

1.1 Latar Belakang Kajian

Tekstil berasal dari perkataan Latin iaitu *texere* yang bermaksud menenun, sementara itu istilah tekstil pada zaman sekarang bererti kain atau *fabric*¹. Kain dibuat dengan prinsip yang sederhana iaitu daripada pintalan benang yang ditenun secara mendatar dan melintang. Menurut N. Sugiarto Hartanto dan Shieru Watanabe, hasil tenunan ini merupakan antara tekstil yang tertua dalam sejarah pakaian peradaban manusia dan dapat ditelusuri sehingga 200 abad yang lalu². Sementara itu, Siti Zainon Ismail telah menyatakan tekstil dalam wilayah budaya Melayu ialah kain dan masyarakat Melayu mengenali kain sebagai sarung³.

¹ Jumaeri, Okim Djamhir, Wagimun, 1974. *Textile Design*, Institut Teknologi Textile, Bandung, halaman 7.

² N. Sugiarto Hartanto dan Shieru Watanabe, 1978. *Teknologi Tekstil*, PT Pradnya Paramita, halaman 115.

³ Siti Zainon Ismail, 1994. *Tekstil Tenunan Melayu Keindahan Budaya Tradisional Nusantara*. Dewan Bahasa dan Pustaka, Kuala Lumpur, halaman 3.

Kain. (seterusnya kajian ini akan menggunakan istilah kain untuk merujuk tekstil) dihasilkan melalui proses menenun dalam bentuk anyaman daripada benang-benang. Kebiasaan benang-benang ini disusun berkedudukan dua arah yang membentuk sudut sembilan puluh darjah antara satu sama lain. Kedudukan kedua-dua arah ini disebut sebagai arah mendatar dan arah menegak yang mewakili panjang dan lebar kain untuk menghasilkan pelbagai jenis kain.

Namun begitu terdapat juga pelbagai teknik tenunan dengan kedudukan benang yang berubah-ubah bergantung pada rekaan corak yang dikehendaki. Jenis kain pula mempunyai pelbagai variasi atau ubahan yang berbeza dari segi mutu, kualiti, sifat dan pola⁴. Keadaan ini bergantung pada penggunaan dan gabungan antara faktor penjenisan serat⁵ yang digunakan, kerana setiap jenis serat mampu mempengaruhi sifat dan mutu kain yang dihasilkan.

⁴ _____, 1995. *Glosari Budaya Malaysia: Corak dan Motif*, Dewan Bahasa dan Pustaka, Kuala Lumpur, halaman 167, telah mendefinisikan istilah *pola* sebagai gambaran atau kategori berdasarkan bentuk, corak atau motif. Maksud pola yang lebih jelas lihat buku Drs. Hamzuri 1981. *Classical Batik*, Penerbit Djambatan, halaman 11, telah mendefinisikan pola sebagai "The specimen is one batik motif on cotton cloth of acertain size. used as a sample of tha pattern to be batiked. The following is descriptive of the specimen".

⁵ Istilah *serat* merujuk kepada bahan yang terkandung dalam lembar-lembar benang yang ditenun menjadi kain.

1.2 Jenis-jenis Serat Kain

Serat-serat kain ini dapat dibahagikan kepada dua jenis iaitu, serat alam dan serat buatan (kimia atau sintetik).

1.2.1 Serat Alam

Serat ini dihasilkan daripada sumber alam semula jadi dan dibahagikan kepada tiga kategori, iaitu,

- (i) Berasal dari binatang seperti *wool*, sutera, *cashmere* dan sebagainya.
- (ii) Berasal dari tumbuh-tumbuhan seperti kapas, rami, *flax*, linen, henep, sisal dan sebagainya.
- (iii) Berasal dari mineral seperti asbestos.

1.2.2 Serat Buatan (Kimia atau Sintetik)

Serat buatan dikenali juga sebagai serat kimia atau sintetik yang terbahagi kepada lima kategori, sebagai hasil sisa-sisa bahan buangan, iaitu,

- (i) Berasal dari bahan selulosa seperti *viskosa-rayon*, *asetat rayon* dan sebagainya.
- (ii) Berasal dari bahan protein seperti *ardil*, *casein*, *vicara*, *sobean* dan sebagainya.
- (iii) Berasal dari bahan petro kimia seperti *acrylic*, *nylon*, *olefin*, polister dan sebagainya.
- (iv) Berasal dari karet seperti *lastex*.
- (v) Serat buatan dari mineral seperti serat gelas, serat tembaga, serat emas, benang perak dan sebagainya⁶.

Klasifikasi di atas diperlukan dalam kajian ini untuk mengenal pasti penjenisan kain yang dikehendaki dalam proses membuat kain batik sarung di daerah Kota Bharu, Kelantan Darulnaim. Penentuan bahan kain ini penting kerana penjenisan kain ini turut mempengaruhi setiap peringkat membatik iaitu bermula pada awal proses penyediaan peralatan untuk kerja-kerja membatik sehingga proses pemindahan corak pada permukaan kain. Kajian ini menjelaskan bahawa kain yang terpilih sahaja dapat menghasilkan sehelai kain sarung yang berkualiti.

⁶ N. Sugiarto Hartanto dan Shieru Watanabe, 1978. *Teknologi Tekstil*, PT Pradnya Paramita, halaman 115.

Selain itu, pemilihan teknik, corak⁷ serta warna yang dikehendaki perlu disesuaikan dengan pemilihan teknik membatik. Justeru, klasifikasi kain yang lebih jelas menurut budaya masyarakat Malaysia berkaitan dengan jenis, bahan benang dan teknik pembuatan kain ini dapat dirujuk melalui jadual 1.1, iaitu,

⁷ _____ (1995). *Glosari Budaya Malaysia: Corak Dan Motif*. Dewan Bahasa dan Pustaka. Kuala Lumpur, halaman 54, telah mendefinisikan istilah *corak* sebagai satu atau lebih motif yang direka letak dengan kedudukan sama ada melintang, menegak, menyerong atau bertaburan dengan warna-warna khusus terdapat dalam seni ukir, seni tenun, seni batik, seni anyaman, seni tekat dan seni sulam.

JADUAL 1.1
Jenis Dan Kategori Kain Berdasarkan Bahan Dan Teknik Pembuatan

Jenis (nama)	Bahan Benang	Teknik
(a) <i>Tenunan</i>		
1. Biasa	Kapas	Tenun
2. Bercorak	Kapas/Sutera	Tenun
3. Ikat Tunggal: Pua Kumbu	Kapas	Tenun Ikat Tunggal
4. Ikat Ganda: Cindai/Limar	Kapas/Sutera	Tenun Ikat Ganda
5. Songket Sulam: Tubau	Kapas	Tenun Sulam
6. Songket	Sutera/emas	Tenun Pakan
(b) <i>Batik</i>		
1. Jawa	Kapas/Mori	Tulis
2. Kelantan	Kapas/Sutera	Cap/Lukis
3. Pelangi/Perai	Kapas	Ikat Celup
(c) <i>Telepuk (di atas kain)</i>		
1. Kain Gerus	Perada Atas Kain Gerus	Cap Perada
2. Batik	Kain Batik	Cap Perada
3. Cindai	Cindai	Cap Perada
4. Pelangi	Pelangi	Cap Perada
(d) <i>Tekad (di atas baldi)</i>		
1. Suji/Sulam	Benang Emas	Suji Mempulur
2. Kelengkan	Kelengkan	Jahit Kelengkan

Sumber:
Siti Zainon Ismail.
1994:2.

Merujuk jadual 1.1, bahan yang sesuai ditenun untuk menjadi sehelai kain batik ialah serat alam semula jadi daripada kategori tumbuh-tumbuhan kerana bahan benang serat alam semula jadi diperbuat

daripada kapas, mori atau sutera. Selain itu, serat alam semula jadi ini juga sesuai ditenun kerana sifat benang serat alam semula jadi mempunyai sabut yang panjang, kekusutan, kehalusan dan daya serapan bendalir yang tinggi; daya regangan dan kenduran yang dapat diselaraskan; dan permukaan kain mengandungi lilin alam semula jadi⁸ atau sog⁹. Selain jenis kain yang dinyatakan, kain jenis lain tidak sesuai untuk dijadikan kain batik sarung kerana sifat benang yang berbeza dan tidak berkeupayaan untuk menyerap air dengan baik.

1.3 Corak Permukaan Kain

Penguasaan ilmu berkenaan reka kain perlu difahami dengan jelas oleh seseorang pereka. Mereka hendaklah mengetahui cara untuk menghasilkan reka corak kain yang bermutu dan menarik perhatian pengguna¹⁰. Pengetahuan rekaan corak kain ini pula merangkumi dua bidang utama iaitu corak struktur dan corak permukaan.

⁸ N. Sugiarto Hartanto dan Shigeru Watanabe, 1974. *Teknologi Tekstil*, PT Pradnya Paramita, halaman 11.

⁹ Istilah sog bermaksud kanji yang terkandung dalam serat-serat kain putih yang belum dibasuh.

¹⁰ Temu bual dengan En. Mustaffa Yahya, pada 19 Ogos 1998 di Perbadanan Kemajuan Kraftangan Malaysia, cawangan Kelantan, Kota Bharu, Kelantan Darulnaim.

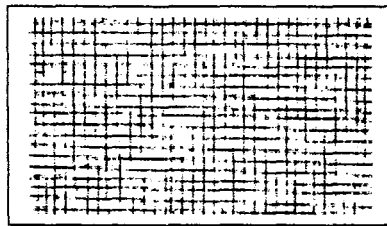
1.3.1 Corak Struktur

Corak ini dihasilkan ketika proses pembuatan kain sedang dijalankan atau dikerjakan. Pembuatan corak dilakukan dengan cara membuat pengolahan terhadap bahantara serat iaitu benang ditenun menjadi sebidang kain putih. Setiap serat benang mempunyai sifat yang berbeza-beza dari segi tingkat-tingkat ketampakan (*appearance*) dan kilatan. Proses pembuatan corak juga dibatasi oleh susunan kain, alatan atau mesin yang digunakan dan bahan baku¹¹. Kain yang tergolong dalam kelompok bercorak struktur ini dikenali sebagai,

¹¹ Istilah *baku* bermaksud bahan yang digunakan sewaktu proses menghasilkan corak tekstil adalah sama sejak dahulu hingga sekarang dan telah diterima dengan baik oleh mereka yang terlibat secara langsung dalam bidang ini.

1.3.1.1 Corak Polos

Tenunan pada permukaan kain jenis ini kebiasaan tidak mempunyai sesuatu corak atau motif seperti kain belacu, kain putih, kain putih *brocade*, kain putih *jacquarde* dan lain-lain.

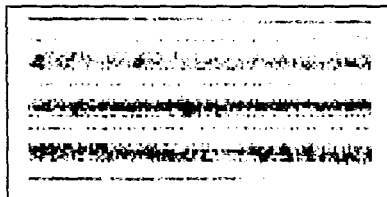

Sumber:
Gambar kajian pengkaji,
2000.

Gambar 1.1
Corak Polos

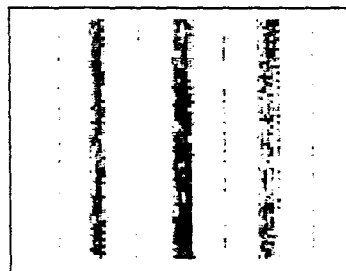
1.3.1.2 Corak Jalur

Corak jalur merupakan garis-garis memanjang pada permukaan kain hasil proses penenunan kain serta dapat dilakukan dengan pelbagai cara iaitu dengan menggunakan benang, teknik tenunan dan warna benang untuk menghasilkan corak yang berbeza-beza seperti corak jalur, mendatar, melintang, miring, teratur dan tidak teratur.

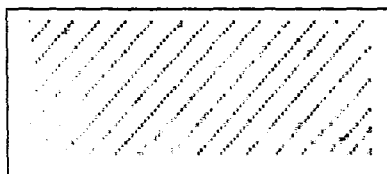
Sumber:
Gambar kajian pengkaji,
2000.

Gambar 1.2
Corak Jalur Mendatar

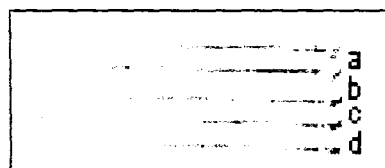
Sumber:
Gambar kajian pengkaji,
2000.

Gambar 1.3
Corak Jalur Menegak

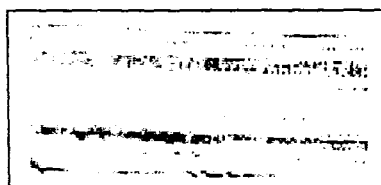
Sumber:
Gambar kajian pengkaji,
2000.

Gambar 1.4
Corak Jalur Miring

Sumber:
Gambar kajian pengkaji,
2000.

Gambar 1.5
Corak Jalur Teratur

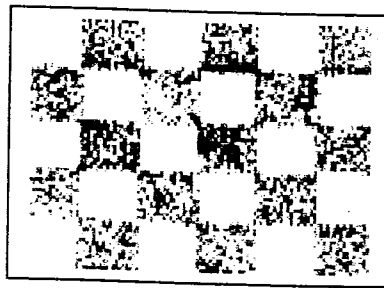

Sumber:
Gambar kajian pengkaji,
2000.

Gambar 1.6
Corak Jalur Tidak Teratur

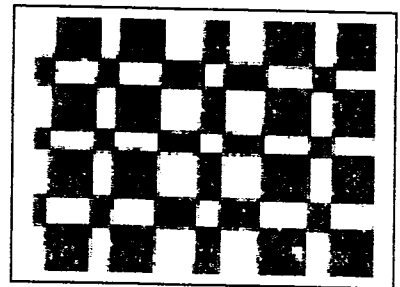
1.3.1.3 Corak Petak

Corak petak merupakan kombinasi antara corak polos dengan corak jalur. Terdapat tiga jenis tenunan corak ini yaitu corak kain teratur, tidak teratur dan corak yang dibentuk oleh garis benang.

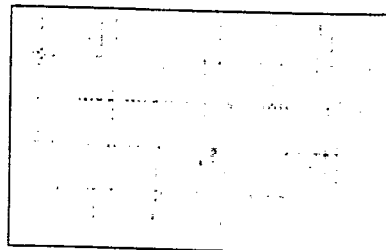
Sumber:
Gambar kajian pengkaji,
2000.

Gambar 1.7
Corak Petak Teratur

Sumber:
Gambar kajian pengkaji,
2000.

Gambar 1.8
Corak Petak Tidak Teratur

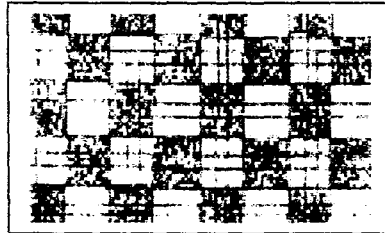

Sumber:
Gambar kajian pengkaji,
2000.

Gambar 1.9
Corak Petak Dibentuk
Oleh Garis Benang

1.3.1.4 Corak Plaid

Corak plaid merupakan kombinasi antara corak jalur dengan corak kotak.

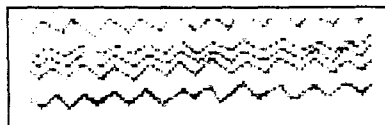

Sumber:
Gambar kajian pengkaji,
2000.

Gambar 1.10
Corak Plaid

1.3.1.5 Corak Zig-zag

Corak zig-zag merupakan corak jalur yang dipatah-patahkan seperti gigi gergaji dan kebiasaan corak dibentuk dengan menggunakan salah satu daripada teknik tenunan.

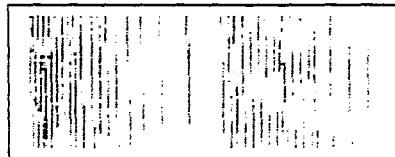

Sumber:
Gambar kajian pengkaji,
2000.

Gambar 1.11
Corak Zig-Zag

1.3.1.6 Corak Bayang-bayang

Corak ini terbentuk dengan menggunakan salah satu teknik tenunan. Bentuk corak ini merupakan dasar daripada semua bentuk dalam reka corak. Keseluruhan olahan reka corak pada permukaan kain bergantung pada kepakaran seseorang pereka itu sendiri. Corak bayang-bayang ini dapat dihasilkan dengan menggunakan teknik tenunan, jenis benang yang dipilih, kadar regangan benang dan susunan warna yang berbeza-beza. Contoh kain *jacquarde* dan *brocade*.

Sumber:
Gambar kajian pengkaji,
2000.

Gambar 1.12
Corak Bayang-bayang

1.3.2 Corak Permukaan

Corak ini dihasilkan setelah proses pembuatan kain selesai ditenun iaitu corak dilakukan semasa proses penyempurnaan kain. Hal ini bererti pembuatan corak dilaksanakan di atas permukaan kain dengan menggunakan kaedah-kaedah seperti berikut,

1.3.2.1 Cetak Timbul (*embossing*)

Cetak timbul merupakan proses membuat corak timbul (relief) pada permukaan kain. Proses membuat cetak timbul ini dilakukan dengan cara menekan kain tersebut melalui rol-rol panas (*steaming rollers*) yang telah siap diukir bentuk corak timbul seperti yang dikehendaki.

Sumber:
Gambar koleksi pengkaji,
2000.

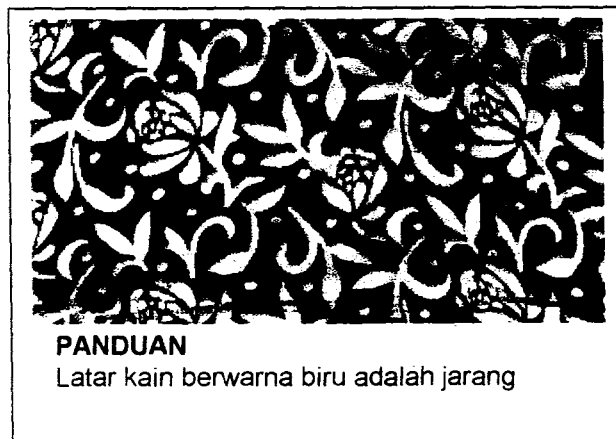
Gambar 1.13
Corak Cetak Timbul

1.3.2.2 Plis (Plisse)

Plis merupakan proses menggunakan soda kaustik untuk menghasilkan kesan kedutan pada kain mengikut pola tertentu dan kemudian kain dikeringkan tanpa regangan sehingga bahagian-bahagian yang mengenai soda kaustik akan mengerut sedangkan bahagian yang lain tidak mengerut.

1.3.2.3 Stail Bakar (Burnt-out Style)

Stail bakar merupakan proses untuk menghilangkan serat-serat tertentu pada kain yang melebihi dua jenis benang yang berbeza serat dengan menggunakan sejenis bahan kimia.

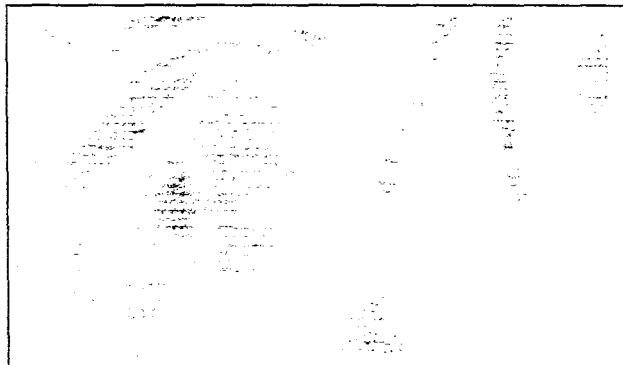

Sumber:
Gambar koleksi pengkaji,
2000.

Gambar 1.14
Corak Stail Bakar

1.3.2.4 Pengkarotan (*carrotting*)

Pengkarotan merupakan proses dalam pembuatan kain-kain bulu, *mooten* dan yang sejenis dengan proses ini. Proses ini dikenali juga sebagai *napping*, *raising* atau *giging*.

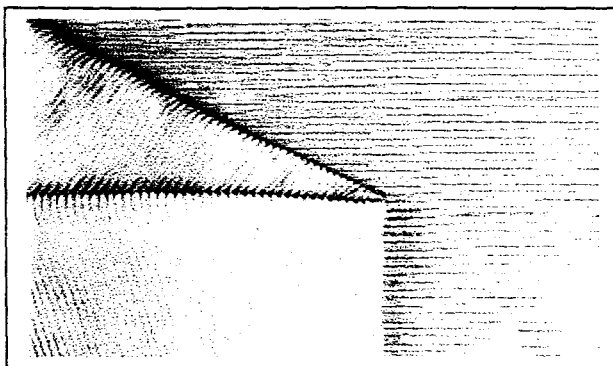
Sumber:
Gambar koleksi pengkaji,
2000.

Gambar 1.15
Corak Pengkarotan

1.3.2.5 Tekstur Benang (*Textured Yarn*)

Tekstur benang merupakan proses yang dilakukan pada kain dengan menggunakan sejenis mesin khas. Kain dimasukkan terus menerus antara sepasang roda bergigi yang sedang beroperasi bertujuan memberikan rupa kerinting pada serat benang sintetik¹².

¹² N. Sugiarto Hartanto dan Shigeru Watanabe, 1978. *Teknologi Tekstil*, PT Pradnya Paramita, halaman 79.

Sumber:
Gambar koleksi pengkaji,
2000.

Gambar 1.16
Corak Tekstur Benang

1.3.2.6 Mercer Benang (Mercerized Yarn)

Mercer benang merupakan proses yang menggunakan soda kaustik pada kain kapas bertujuan menghasilkan kain yang kuat, berkilat, daya serapan air yang tinggi dan warna pada kain.

1.3.2.7 Licau (Glaze)

Licau merupakan proses untuk menghasilkan permukaan kain supaya berkilat, licin dan separuh keras. Kesan ini diperoleh dengan menggunakan damar untuk kilatan yang tahan lama dan *shellac* atau kanji untuk kilatan yang tidak tahan lama.

1.3.2.8 Sulaman (Embroidery)

Sulaman merupakan proses menghasilkan corak dengan cara menyulam atau menjahit benang di atas permukaan kain berpandukan corak yang dikehendaki.

Sumber:
Gambar koleksi pengkaji,
2000.

Gambar 1.17
Corak Sulaman

1.3.2.9 Mencetak (Printing)

Mencetak merupakan proses mereka corak di atas permukaan kain dengan menggunakan blok sutera saring yang telah siap dilukis dengan rekaan corak berpandukan jumlah warna yang dikehendaki. Penggunaan blok sutera saring ini adalah sama bilangan dengan jumlah sebenar warna yang diperlukan untuk mencetak.

Sumber:
Gambar koleksi pengkaji,
2000.

Gambar 1.18
Corak Cetakan

1.3.2.10 Batik

Teknik membatik dapat menghasilkan corak di atas permukaan kain dengan menggunakan alatan cap atau canting menggunakan kaedah melilin sebagai bahan penghalang warna¹³.

Proses menghasilkan corak pada permukaan kain ini memungkinkan setiap corak yang dihasilkan itu dapat diperluas rekaan corak berbanding proses untuk menghasilkan corak struktur. Kaedah membatik ini juga berupaya menghasilkan corak pada permukaan kain yang berbeza-beza bergantung

¹³ Jumaeri, Okim Djamhir dan Wagimun, 1974. *Tekstil Design*, Institut Teknologi Textile, Bandung, halaman: 79-80.

pada penggunaan bahan baku yang digunakan. Hal ini merujuk hasil analisis daripada semua teknik menghasilkan corak pada permukaan kain sahaja.

Merujuk huraian yang telah dinyatakan, kajian ini hanya akan membincangkan di *nombor 1.3.2.10* iaitu batik sahaja, kerana mengkaji corak pada permukaan kain batik bererti mengkaji proses pembuatan kain dari mula hingga akhir. Peralatan yang digunakan seperti alat-alat metafizikal atau mesin di samping bahan baku yang bersesuaian bagi memperoleh bentuk, sifat, warna serta pola pada permukaan kain juga tidak terkecuali.

Justeru, untuk mencapai tujuan ini penguasaan serta pengetahuan berkaitan membatik haruslah berdasarkan klasifikasi berikut,

- (a) Peralatan yang diperlukan termasuklah blok dan mesin pencetak corak serta mesin penyempurnaan tugas.
- (b) Faktor yang mempengaruhi sifat dan mutu kain, merangkumi ciri-ciri daya serapan, kekuatan, berat kain dan sebagainya.

(c) Faktor yang mempengaruhi keindahan kain, meliputi corak dan reka corak, jenis dan komposisi warna.

(d) Faktor yang memudahkan pengerjaan corak seperti ukuran panjang dan lebar sebenar saiz kain yang diperlukan.

Oleh itu, kajian ini bersandarkan hasil penyelidikan reka corak permukaan kain batik sarung di daerah Kota Bharu, Kelantan Darulnaim yang berdaftar dan menjadi ahli Koperasi Serbaguna Pembatik Kelantan Berhad sebagai rujukan utama. Sementara itu, dalam laporan tahunan koperasi ini (ketika kegawatan ekonomi sedang melanda negara Malaysia), mencatatkan aktiviti membatik di daerah Kota Bharu semakin berkurangan iaitu daripada 372 bengkel batik yang didaftarkan dengan Koperasi Pembatik Kelantan Berhad, jumlah ini telah berkurangan menjadi 25 buah bengkel sahaja yang masih beroperasi dan lima buah¹⁴ daripada bengkel batik tersebut merupakan bengkel yang stabil. Lima buah bengkel batik tersebut mempunyai aset yang kukuh dan didaftarkan sebagai syarikat sendirian berhad, iaitu,

¹⁴ Laporan Tahunan Koperasi Serbaguna Pembatik Kelantan Berhad bagi tahun 1997.

- (1) - Samasa Batik Sdn. Bhd.
5164, Jalan Kuala Krai,
15050 Kota Bharu,
Kelantan Darulnaim.
- (2) Muhamad Idris Batik (M) Sdn. Bhd.
P.O Box 113, 15710 Kota Bharu,
Kelantan Darulnaim.
- (3) Nordin Batik Sdn. Bhd.
Perusahaan Batik Pintu Geng,
15050 Kota Bharu,
Kelantan Darulnaim.
- (4) Mohd. Razali Arsath Batik Sdn. Bhd.
5130 D, Bawah Lembah Kampung Sireh,
15050 Kota Bharu,
Kelantan Darulnaim.
- (5) Syima Batik Sdn. Bhd.
5138c, Hilir Masjid Pintu Geng,
15050 Kota Bharu,
Kelantan Darulnaim.

1.4 Objektif Kajian

Reka corak kain batik sarung di Malaysia bukan merupakan satu ciptaan yang baru, malahan corak kain batik di negara ini banyak persamaan dengan negara Indonesia, Thailand dan Brunei Darussalam¹⁵. Persamaan nyata diperoleh hasil penelitian kedudukan susunan struktur pada permukaan kain batik sarung yang bersifat baku dan diterima baik oleh masyarakat di Kepulauan Melayu sehinggalah hari ini¹⁶. Namun begitu beberapa perubahan terhadap teknik dan rekaan corak dilakukan pada permukaan kain hanya terhadap pada pengubahsuaian yang melibatkan kedudukan susunan corak itu sendiri tanpa melibatkan perubahan pada susunan struktur.

Justeru, pemilihan kajian reka corak ini dianggap wajar dan penting dalam kajian ini. Sehubungan dengan itu, kajian ini bertujuan mengisi kekurangan kajian yang dilakukan dalam bidang kain batik sarung tradisional di Malaysia, di samping itu beberapa objektif lain turut dikenal pasti sebagai matlamat akhir kajian ini, iaitu,

¹⁵Prof. Madya Dr. Mohd. Taib Osman, 1990. "Latar belakang, Perkembangan dan Kedudukan Masa kini Seni Batik Tradisi Melayu". Kertas kerja untuk *Bengkel Batik* di Universiti Malaya, anjuran Universiti Malaya, Kuala Lumpur.

¹⁶Zaharah Osman, 1990. "Corak dan Warna Batik Tradisi Melayu". Kertas kerja untuk *Bengkel Batik* di Universiti Malaya, anjuran Universiti Malaya.

- (1) Untuk meneliti reka corak pada permukaan kain batik sarung tradisional yang terdapat di daerah Kota Bharu, Kelantan Darulnaim, dengan memfokuskan perhatian terhadap perubahan teknik dan proses pembuatan batik sarung.

Berdasarkan perspektif ini, setiap perubahan tersebut dinilai dan diklasifikasikan mengikut kedudukan corak yang terkandung dalam kerangka susunan struktur kain batik sarung. Pemilihan bahan untuk membuat peralatan membatik juga dihuraikan secara mendalam kerana proses ini penting sebelum sesuatu rekaan corak itu dipindahkan pada permukaan kain.

- (2) Untuk melihat corak, reka letak corak, bahan yang digunakan serta teknik yang dipilih dalam pembuatan batik sarung boleh berubah mengikut peredaran masa, kerana setiap perubahan itu mencerminkan hasil dan fungsi penggunaan teknologi.
- (3) Untuk memperlihatkan beberapa kelainan yang wujud dalam bidang membatik di daerah Kota Bharu, Kelantan Darulnaim, khusus dari aspek teknik dan proses membatik yang menjadi dasar dalam rekaan reka corak. Hal ini disebabkan proses membatik memerlukan peralatan yang lengkap kerana membatik